

Samenvatting

Anti-institutionalisme in Nederland

Exploratieve overzichtsstudie van gedachtegoed, organisatie, voedingsbodems, risico's en bestaande handelingsperspectieven

Samenvatting

Doelstelling van het onderzoek

In opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Datacentrum (WODC) hebben het Verwey-Jonker Instituut en RadarAdvies een exploratief onderzoek uitgevoerd naar de huidige stand van zaken van anti-institutionalisme in Nederland. Hierbij is gekeken naar gedachtegoed, organisatiegraad, voedingsbodems, mogelijke ontwikkelpaden van radicalisering en mogelijke risico's voor de democratische rechtsorde. Op basis van de bevindingen zijn mogelijke haalbare handelingsperspectieven beschreven voor beleidsmakers, gemeenten en uitvoerend professionals. Tenslotte beoogt het onderzoek mogelijke handelingsperspectieven in kaart te brengen en aan te reiken voor beleidsmakers, gemeenten en handhavers van de openbare orde. Dit zijn handelingsperspectieven voor zowel een constructieve omgang met mensen met anti-institutionele overtuigingen en handvatten ter versterking van de maatschappelijke en institutionele weerbaarheid tegen anti-institutioneel extremisme.

Opzet van het onderzoek

De methodische uitvoering van dit onderzoek bestond uit verschillende onderdelen: een desk-research, sociale media analyse, interviews en een validatiesessie. De deskresearch bestond uit een open bronnenonderzoek op basis van wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke publicaties uit zowel Nederland als het buitenland. Om meer duiding te kunnen geven aan de inhoud van (sub)narratieven en veelbesproken thema's binnen de anti-institutionele beweging is aanvullend een verkennende sociale media inhoudsanalyse uitgevoerd van openbare, publiek toegankelijke anti-institutionele narratieven. Om de bevindingen uit de deskresearch te kunnen verdiepen hebben de onderzoekers diepte-interviews afgenomen met zestien experts op het fenomeen anti-institutioneel extremisme: academici (uit zowel Nederland als uit het buitenland), experts uit het veld en uit het zorg-, sociaal- en veiligheidsdomein (zorg- en veiligheidshuizen, psychiatrie, politie, Landelijk Steunpunt Extremisme, LIEC/RIEC, reclassering). Ook is gesproken met de landelijke overheidsdiensten (NCTV, AIVD). Aan alle geïnterviewde experts zijn de voorlopige bevindingen uit de deskresearch voorgelegd, met daarbij de vraag om hierop te reflecteren en aan te vullen. De bevindingen uit zowel de literatuurstudie als de interviews zijn vervolgens in een zogeheten validatiesessie voorgelegd aan academici en experts uit het veld. Deze sessie had twee doelen: 1) het bespreken en daarmee duiden en reflecteren op de onderzoeksresultaten en

de beantwoording van de onderzoeksvragen; en 2) het gezamenlijk doordenken en verfijnen van haalbare handelingsperspectieven voor het tegengaan van anti-institutioneel extremisme, aan de hand van diverse casussen. De onderzoekers zijn gedurende het onderzoeksproces begeleid en geadviseerd door een begeleidingscommissie van wetenschappers en beleid.

Opmerking bij het onderzoek

Het aanhangen van anti-institutionele overtuigingen is niet verboden in Nederland en komt veelal voort uit oprechte zorgen en grieven jegens overheid en instituties. Ook zijn zeker niet alle groepen binnen de bredere anti-institutionele beweging een risico voor de samenleving of democratie. Uit anti-institutioneel wantrouwen en complotdenken kunnen extremistische gedragingen voortkomen, maar dat gebeurt zeker niet altijd. In dit rapport wordt onderbouwd dat de overgrote meerderheid van de personen met anti-institutionele overtuigingen niet gewelddadig of anderszins extremistisch is. Om het fenomeen goed te kunnen begrijpen is het daarom relevant om ook te kijken naar verschijningsvormen van anti-institutionele sentimenten waarin (nog) geen sprake is van extremisme. Dit onderzoek heeft daardoor een brede insteek waarin aandacht is voor diverse fasen en gradaties van anti-institutionalisme en de daaraan gerelateerde motieven en (sub)narratieven, welke verschillende handelingsperspectieven kunnen vereisen. Om te voorkomen dat het aantal personen dat bereid is tot extremistisch handelen toeneemt is het belangrijk om preventief te handelen. Daarbij zou naast het veiligheidsaspectief ook, en misschien vooral, het sociaal- en zorgaspectief centraal moeten staan. Het onderzoek beoogt daarom handvatten te bieden voor een constructieve en empathische omgang met mensen met anti-institutionele overtuigingen, met oog voor onderliggende ongenoegens of problematieken; naast handvatten om de maatschappelijke en institutionele weerbaarheid tegen anti-institutioneel extremisme te kunnen versterken.

Onderzoeksresultaten

De belangrijkste bevindingen van het onderzoek zijn de volgende:

Het 'kwaadaardige elite' narratief fungeert als een overkoepelend verhaal dat uiteenlopende maatschappelijke onvrede herleidt tot één vermeende oorzaak: de kwaadaardige, manipulerende elite. De brede toepasbaarheid van het narratief maakt het bijzonder krachtig en wendbaar. Thema's als klimaatverandering, coronamaatregelen, inflatie, migratie en 'woke'-beleid worden binnen deze denkkaders niet als op zichzelf staande of complexe maatschappelijke vraagstukken gezien, maar als onderdelen van een grotere, verborgen agenda. Hierdoor functioneert het elite-narratief als

een koepelnarratief, waarbinnen uiteenlopende subnarratieven samenkomen en elkaar versterken. Diezelfde pluraliteit en ambiguïteit is zichtbaar in boodschappen die anti-institutionele netwerken verspreiden. Gevolg hiervan is dat aanhangers van deze bewegingen, ondanks hun diverse achtergronden of zelfs schijnbare tegenstrijdigheden, elkaar vinden in een gemeenschappelijk doel. Begrippen als 'vrijheid', 'soevereiniteit', 'de elite', of 'het systeem' blijven vaak bewust vaag en worden niet inhoudelijk uitgewerkt. Hierdoor kunnen zij functioneren als bindende symbolen die verschillende achtergronden, overtuigingen en ideologische posities overstijgen. De strategie van ideologische wendbaarheid verklaart mede waarom anti-institutionele bewegingen zich blijven aanpassen aan actuele gebeurtenissen en voortdurend nieuwe thema's incorporeren. Het centrale narratief over de kwaadaardige elite blijft overeind, maar de inhoudelijke accenten verschuiven, zoals van corona naar klimaat, LHBTI+ et cetera. Ook complottheorieën die anti-institutionele narratieven uitdragen, passen zich voortdurend aan actualiteiten aan. Dit maakt het gedachtegoed niet alleen flexibel en moeilijk te vatten, maar ook aantrekkelijk voor een breed en ideologisch divers publiek. De subnarratieven zijn geen louter op zichzelf staande narratieven, maar overlappen vaak overlappen of zijn verweven met elkaar, waardoor er in feite een 'saladebar' aan subnarratieven bestaat. Een individu met bijvoorbeeld kritiek op stikstofbeleid, kan via (vooral) online gemeenschappen snel geconfronteerd en geïnspireerd worden door andere subnarratieven. Het internet speelt dan ook een belangrijke rol binnen de verspreiding van het anti-institutionele gedachtegoed en daarbij horende subnarratieven.

Hoewel op hoofdlijnen sprake is van een gedeelde anti-institutionele ideologie is er nauwelijks sprake van formeel georganiseerde groepen met een duidelijke interne structuur, communicatie of duidelijk omschreven gemeenschappelijke doelen. Binnen dat bredere, weinig gestructureerde milieu zijn wel verschillende subculturen zoals de soevereinen, conspirationalisten en preppers te onderscheiden die – ondanks het ontbreken van formele organisatie – een herkenbare stijl, motivatie of focus delen. De belangrijkste subcultuur in Nederland betreft de soevereinen, welke subcultuur wij in dit onderzoek nader hebben uitgelicht. Hoewel binnen de soevereine subcultuur geen sprake is van een klassieke organisatiestructuur, zijn er wel herkenbare elementen van coördinatie, gedeelde praktijken en onderlinge verbinding, met name op het niveau van ideologische kernopvattingen en actiemethodes. De 'structuur' bestaat hier niet uit een klassieke organisatie van mensen, maar uit gedeelde overtuigingen, procedures en symboliek – die zorgen voor een zekere uniformiteit, zonder dat er een centrale aansturing aan ten grondslag ligt. Er zijn soms fysieke bijeenkomsten, wat erop duidt dat sommige mensen elkaar opzoeken. Echter, de verspreiding van het gedachtegoed vindt voornamelijk online plaats, waar methodes om in actie te komen laagdrempelig beschikbaar zijn. Websites, Telegramgroepen en podcasts functioneren als informele platforms waarop ideeën, documenten en strategieën worden gedeeld. Het lidmaatschap van de

online groepen is hoofdzakelijk passief en fluïde. De meeste leden zijn waarschijnlijk eenlingen die weinig onderling contact hebben. Wel faciliteren informele platforms gedeelde actiemethodes zoals het opstellen van documenten met behulp waarvan personen zich 'soeverein' kunnen verklaren of het sturen van brieven aan overheidsfunctionarissen, en het verwijzen naar gedeelde pseudo-juridische bronnen.

Hoewel nauwelijks sprake is van formele en structurele organisatie, zijn er binnen de soevereine stroming aanjagers die soms veel volgers hebben. Ook zijn er online chatgroepen met soms veel leden. Aanjagers zijn actief binnen verschillende groepen en nemen daarbinnen een prominente rol in, bijvoorbeeld door het geven van lezingen of het verkopen van cursussen. Voor aanjagers geldt dat zij elkaar weten te vinden, maar ook dat zij veelal moeilijk door één deur lijken te kunnen, wat de verdere groei tot een gestructureerde beweging met overkoepelende aansturing belemmert. Een belangrijke rol van de aanjagers is het creëren en propageren van een online aanbod van documenten, adviezen en workshops/webinars tot officiële ogende identiteitsbewijzen als paspoorten en rijbewijzen. Dit is voor een deel van de aanjagers ook een verdienmodel. Hierdoor kunnen volgers gebruik maken van de in de voorgaande alinea genoemde gedeelde actiemethodes.

Nederlandse anti-institutionele activisten en extremisten halen inspiratie vanuit anti-institutionele narratieven die worden geuit door Duitse, Amerikaanse en Canadese groepen, zoals de Duitse Reichsbürger en Querdenker-beweging; en Amerikaanse sovereign citizens. Het blijft vooral bij inspiratie. De soevereinenbeweging in Nederland overlapt inhoudelijk met zowel de Reichsbürger beweging Duitsland als met de soevereinen bewegingen in de Verenigde Staten en Canada. Echter, de onderlinge contacten lijken beperkt. In het onderzoek zijn geen aanwijzingen gevonden dat gestructureerd wordt samengewerkt met groepen uit het buitenland. In plaats van gestructureerde samenwerking, lijkt eerder sprake te zijn van ideologische kruisbestuiving. Ondanks de inhoudelijke overlap tussen anti-institutionele stromingen in westerse landen – bijvoorbeeld in de vorm van het soevereiniteitsdenken en Common Law-ideologieën, zijn het in Nederland juist vaak lokale grieven die leiden tot anti-institutionele sentimenten.

Achtergrondkenmerken en motieven van aanhangers met aanknopingspunten voor handelingsperspectieven

De omgang met aanhangers van anti-institutioneel gedachtegoed en preventie van mogelijke radicalisering naar anti-institutioneel extremisme vraagt om een gedeeltelijk andere benadering dan bij jihadisme of rechtsextremisme. Aanhangers van anti-institutioneel gedachtegoed zijn doorgaans geen leden van gewelddadige netwerken, maar individuen die zich miskend, uitgesloten of vastgelopen in het systeem voelen. Ze vallen daardoor regelmatig tussen wal en schip binnen bestaande radicaliseringsaanpakken. Uit anti-institutioneel wantrouwen en complotdenken kunnen extremistische gedragingen voortkomen, maar dat gebeurt zeker niet altijd. Zoals in dit rapport is onderbouwd, is de overgrote meerderheid van de personen met anti-institutionele overtuigingen niet gewelddadig of anderszins extremistisch. Om te voorkomen dat het aantal personen dat bereid is tot extremistisch handelen toeneemt, is het belangrijk om preventief én begrenzend te handelen. Hierin moet naast het veiligheidsperspectief ook, en vooral, het sociaal- en zorgperspectief centraal staan. Voor de identificatie en keuze van handelingsperspectieven is het relevant om te werken vanuit een preventieve aanpak waarbij rekening wordt gehouden met achtergrondkenmerken, motieven / voedingsbodems, triggerfactoren en eventuele fase van radicalisering waarin een persoon zich bevindt. Onderstaande conclusies geven aandachtspunten en aanknopingspunten voor mogelijke handelingsperspectieven voor de overheid en uitvoerend professionals. Waar mogelijk belichten we daarbij ook eventuele relevante verschillen met links-, rechts- en religieuze radicalisering en extremisme.

Aandachtspunten

Het aanhangen van anti-institutionele extremistische narratieven is niet verboden in Nederland en maakt iemand nog niet tot een extremist. Hetzelfde geldt voor personen die niet actief lid zijn van online anti-institutionele chat groepen; voor personen die zich 'soeverein' verklaren in brieven aan de gemeente of instanties of nog een stap verder gaan en bijvoorbeeld schulden of belastingen niet betalen. Bestempel deze personen niet direct als 'extremisten'.

Wees ook terughoudend om personen met anti-institutionele overtuigingen te 'labelen'. Zet deze mensen niet weg als 'wappies' die in complottheorieën geloven en label hen niet als 'gekkies' op basis van eventuele psychologische of psychiatrische problematieken. Of zoals Nanninga en Valk (2025) ditzelfde punt verwoorden: "Het ridiculiseren en pathologiseren van anti-institutionele actoren plaatst hun zorgen en ervaringen buiten de norm en kan polarisatie versterken".

Signalen van anti-institutionele radicalisering komen vaak binnen via het onderwijs, wijkteams of politie. Meer dan bij jihadisme of rechts-extremisme kunnen uitingen van anti-institutioneel

extremisme óók worden gesignaleerd door partijen als de Belastingdienst, CJIB, deurwaarders, leerplichtambtenaren of gemeentelijke belastingafdelingen. Dat betekent dat het opsporen en duiden van risicosignalen veel vaker kan beginnen buiten de klassieke veiligheidspartners om. De samenwerking in de keten vraagt dan ook om een bredere blik en het activeren van partners die niet altijd gewend zijn om radicalisering te signaleren.

Anti-institutionele radicalisering en extremisme vereisen in gemeenten een geïntegreerde benadering waarbij betrokkenen uit verschillende domeinen, zoals CTER en ondermijning of veiligheid, zorg en maatschappelijke dienstverlening, nauw samenwerken om fenomenen te kunnen herkennen, duiden en adresseren. Door samenwerkingsstructuren over de beleidsdomeinen heen te versterken, kunnen gemeenten beter inspelen op het dynamische karakter van radicalisering en extremisme. Dat geldt ook voor het signaleren en aanpakken van psychische en andere persoonlijke problemen die onderliggend zijn aan zorgwekkende anti-institutionele radicalisering, of daarbij een versterkende rol spelen.

Geef meer aandacht aan de risico's voor kinderen. Kinderen van ouders met anti-institutioneel gedachtegoed zijn een onderbelichte groep als het gaat om de korte en lange termijn risico's. Dit kan op de lange termijn de ontwikkeling van kinderen ernstig schaden en consequenties hebben voor de maatschappij als geheel. Deze risico's vergen de betrokkenheid van andere partijen in de aanpak zoals het vroegtijdig betrekken van de Raad voor de Kinderbescherming.

Kenmerken en achtergronden van aanhangers van anti-institutioneel gedachtegoed

Houd rekening met de relatief hogere leeftijd van aanhangers van anti-institutionele overtuigingen in vergelijking met personen die jihadistisch, links- of rechtsextremistisch gedachtegoed aanhangen. Het betreft relatief vaak mannen en in mindere mate vrouwen van middelbare of oudere leeftijd (40 jaar en ouder) die negatieve ervaringen en frustraties hebben opgedaan die jeugdigen nog niet hebben. Zoals frustraties in het persoonlijk leven waaronder baanverlies, scheiding en gezondheidsproblemen. Veelal in combinatie met negatieve ervaringen met instituties als het gaat om de afhandeling hiervan.

Geef nadrukkelijk aandacht aan niet-stedelijke regio's. Aanhangers van anti-institutioneel gedachtegoed zijn bovengemiddeld vaak woonachtig in rurale gebieden en dorpen met 'relatief sterke gevoelens' van maatschappelijk onbehagen en anti-Randstedelijk ressentiment. En in dorpen met hechte gemeenschappen die gewend zijn om problemen zelf (buiten de overheid om) op te lossen of in agrarische gemeenten waar het verzet tegen stikstofbeleid relatief sterk aanwezig is.

Wees ervan bewust dat mensen met anti-institutionele overtuigingen niet over één kam geschoren kunnen worden. Het betreft een zeer heterogene groep met uiteenlopende achtergronden en motieven. Aanhangers van anti-institutioneel gedachtegoed hebben qua opleiding, sociaal-economische omstandigheden en werk zeer uiteenlopende achtergronden. Werklozen en gepensioneerden zijn relatief oververtegenwoordigd, maar onder de aanhangers van het anti-institutioneel gedachtegoed behoren ook werkenden en ondernemers. Motieven voor anti-institutionele sentimenten variëren met de sociaaleconomische situatie van personen. Mensen met een lagere opleiding of lager inkomen hebben bijvoorbeeld vaak een gevoel van uitsluiting, economische onzekerheid of financiële problemen als motief/trigger. Bij hoger opgeleiden of ondernemers zijn het vaker persoonlijke tegenslagen of zakelijke problemen waarvan ze de overheid de schuld geven. Ingrijpende levensgebeurtenissen zoals scheiding, conflicten met familie, ontslag, of ernstige ziekte kunnen ook motieven en triggerfactoren zijn. Daarnaast kunnen frustraties in het dagelijks leven zoals opvoedings- of relatieproblemen, of problemen in contacten met instanties kunnen een rol spelen.

Bij aanhangers van anti-institutioneel gedachtegoed zijn motieven minder vaak ideologisch ingestoken dan bij links-, rechts- en religieuze radicalisering. Er is een groep die daadwerkelijk ideologisch in het anti-institutionele gedachtegoed gelooft en hier ook acties aan verbindt. Echter veel mensen binnen de doelgroep zijn niet of minder ideologisch gemotiveerd, en handelen vanuit persoonlijke frustraties, verlieservaringen of systemisch wantrouwen. Juist vanwege deze achtergronden bevinden sommigen zich nog in contact met hulpverlenende instanties. Dit biedt mogelijkheden voor vroegtijdige interventie, mits professionals in het sociaal- en zorgdomein toegerust zijn om signalen te herkennen en het gesprek hierover aan te gaan. Een rode draad en leidend principe daarbij is om goed te luisteren naar personen en in te schatten op basis van welke motivaties c.q. onderliggende problematieken zij zijn gekomen tot het aanhangen en eventueel uiten van anti-institutioneel gedachtegoed.

Motieven om actief te worden ('participeren') in anti-institutionele groepen

Aanhangers van anti-institutioneel gedachtegoed hebben regelmatig de behoefte om verklaringen te vinden voor hetgeen dat hen in het leven is overkomen, of verklaringen voor maatschappelijke ontwikkelingen waarover ze negatief zijn of die ze niet goed begrijpen. Door zich actief aan te sluiten bij een anti-institutionele groep of community verkrijgen ze duiding over wat er aan de hand zou zijn, ook voor hun persoonlijke omstandigheden. De indruk kan worden gewekt dat anti-institutionele overtuigingen en -handelingen mensen vooral overkomen en dat ze begrijpelijk zijn, vanwege leed en persoonlijke grieven. Echter we mogen niet aan de rol van eigen verantwoordelijkheid en aan bewuste keuzen van mensen voorbijgaan. Binnen deze context moeten aanhangers

van anti-institutioneel gedachtegoed worden gezien als personen die bewuste keuzen maken, en dus niet slechts passief slachtoffer zijn van sociale media, retoriek van politici of influencers. Zo is bij anti-institutionele radicalisering de behoefte aan een doel in het leven en gezien worden (status) door anderen relatief sterk aanwezig (meer dan bij links-, rechts- en religieuze radicalisering). Ook handelen uit opportunisme als een mogelijke oplossing voor persoonlijke problemen (reddingsboei) is bij anti-institutionele radicalisering sterker aanwezig dan bij links-, rechts- en religieuze radicalisering.

Motieven en triggers gewelddadige acties

Het rapport benoemt acht factoren die anti-institutionele extremisten kunnen weerhouden van het plegen van (gewelddadige) extremistische en/of terroristische activiteiten. Dit zijn: 'ideologie speelt een beperkte rol', 'beperkte oproepen tot geweld', 'opvatting dat mensen zelf wakker moeten worden', 'beperkte aansturing', 'beperkte cohesie', 'mogelijkheden voor andere uitingsmogelijkheden dan geweld', 'geen samenhangende heldere romantische beelden of beloningen' en 'gevoeligheid voor luisterend oor, empathische en op hulp gerichte aanpak'. De eerste zeven categorieën zijn verklaringen en karakteristieken die gekoppeld zijn aan de anti-institutionele beweging zelf, zoals ideologie en organisatiegraad. Hierop kan door overheid en professionals weinig invloed worden uitgeoefend. De laatste categorie 'gevoeligheid voor luisterend oor, empathische en op hulp gerichte aanpak' biedt wel handelingsperspectieven. Een constructieve houding naar personen met anti-institutionele overtuigingen en/of die anti-institutionele acties uitvoeren is een beschermende factor welke individuen kan weerhouden tot (verdere) radicalisering. Het is voor ambtenaren/beleidsmakers en uitvoerend professionals daarbij belangrijk om kennis te nemen van factoren die het risico op mogelijke geweldsbereidheid kunnen vergroten. En het is daarbij ook belangrijk om deze te herkennen in persoonlijke contacten of gesprekken met personen met anti-institutionele overtuigingen. Samengevat gaat het om factoren zoals eerdere ervaringen met geweld, zowel als slachtoffer of als dader; traumatische levensgebeurtenissen; wanhoop en gevoelens van uitzichtloosheid als gevolg van grote persoonlijke problemen in combinatie met frustraties in contacten met overheid en instituties in de afdoening hiervan; extra risico's bij mensen die getraind zijn in het gebruiken van geweld, bijvoorbeeld als beroepsmilitair of politiagent. Men mag niet naïef zijn met betrekking tot mogelijke veiligheidsrisico's. Een klein deel is bereid en in staat geweld te gebruiken. Daarnaast komt doxing, bedreiging en intimidatie van overheidsfunctionarissen door deze doelgroep veel voor. Dit kan potentieel grote impact hebben op het uitvoeren van werkzaamheden en op het privéleven van professionals. Het is daarom van belang om als professional, maar zeker ook als organisatie, gesprekken met soevereinen voor te bereiden en enkele voorzorgsmaatregelen te nemen (zie handelingsperspectief voor nadere toelichting hierop).

Bestaande, uitvoerbare handelingsperspectieven

Op basis van de literatuur- en documentenstudie en expertinterviews worden in het rapport veertien mogelijke uitvoerbare handelingsperspectieven geïdentificeerd voor een constructieve, empathische én begrenzende omgang met mensen met anti-institutionele overtuigingen. De handelingsperspectieven worden gecategoriseerd in vier clusters:

1. Omgang met personen die anti-institutioneel gedachtegoed aanhangen (door ambtenaren en uitvoerend professionals die direct contact hebben).
2. Preventieve lokale aanpak door gemeenten en lokale partners (beleid, bestuur).
3. Vergroten veerkracht en maatschappelijke weerbaarheid (ambtenaren en uitvoerend professionals; Gemeenten; Rijk).
4. Bovenlokale coördinatie vanuit het Rijk.

De onderstaande figuur geeft een overzicht van de geïdentificeerde handelingsperspectieven ('hoe'). Deze zijn geclusterd naar wie is aan zet ('wie') en waarop richt de aanpak zich ('wat').

	CLUSTER 1: Omgang met aanhangers van anti-institutioneel gedachtegoed	CLUSTER 2: Preventieve aanpak	CLUSTER 3: Vergroten van veerkracht en weerbaarheid	CLUSTER 4: Bovenlokale coördinatie
WIE	Ambtenaren en uitvoerend professionals met direct contact	Gemeenten (beleid en bestuur) en lokale partners	Ambtenaren en uitvoerend professionals; Gemeenten; en Rijk	Rijk
WAT	Omgang met personen die anti-institutioneel gedachtegoed aanhangen	Preventieve integrale, lokale aanpak	Vergroten veerkracht en weerbaarheid	Bovenlokale coördinatie integrale aanpak en gedeelde kaders
HOE	(1) Omgaan met wantrouwen en vijandigheid; empathische gespreksvoering; effectieve communicatie en grenzen stellen (2) Betekenisvol contact: wat hebben deze mensen nodig en hoe kunnen instituties daarin voorzien (3) Onderliggende psychosociale- en andere problematieken beter begrijpen en beter ingrijpen (4) Herkennen van en omgaan met complotdenken (5) Bewustzijn vergroten over factoren die rol spelen bij geweldsbereidheid (6) Normeren en begrenzen	(7) Domeinoverstijgend samenwerken (8) Faciliteren kennisopbouw- en uitwissling (9) Aanscherpen signalerings-structuren (10) Bewustwording en prioriteit vergroten bij bestuur en partners	(11) Vergroten van veerkracht (individueel, omgeving en samenleving) (12) Vergroten maatschappelijke weerbaarheid (waaronder: benaderbare, transparante, rechtvaardige overheid, burgerschaps-vorming, maatschappelijke betrokkenheid en dialoog) (13) Vergroten maatschappelijke weerbaarheid tegen complottheorieën	(14) Lerend netwerk, eenduidige positionering van thema, handelings-perspectieven per beroepsgroep, vervolgonderzoek, verbinden preventie en repressie

Suggesties voor vervolgonderzoek

Binnen dit onderzoek zijn geen aanvullende verdiepende interviews afgenomen met individuen die actief zijn in anti-institutionele groepen. De meerwaarde van zulke gesprekken zou zijn om bevindingen van het onderzoek bij hen nader te kunnen toetsen, te verdiepen en te nuanceren. Ook kan met deze onderzoeksmethode mogelijk meer inzicht worden verkregen in offline manifestaties van anti-institutioneel gedachtegoed, aangezien we deze onderzoeksvraag in dit onderzoek slechts beperkt hebben kunnen beantwoorden. [De eerste aanbeveling voor vervolgonderzoek is dan ook om verdiepende gesprekken te voeren met personen die actief zijn in de anti-institutionele beweging.](#) Daarbij kan worden gedacht aan diepte interviews met actieve individuen, zoals personen die anti-institutionele narratieven actief verspreiden of die 'aanjagers' zijn binnen anti-institutionele netwerken. Ook kan worden gedacht aan diepte interviews met individuen die meer passief zijn, zoals personen die lid zijn van online anti-institutionele communities maar daarin beperkt actief zijn.

In het onderzoek bleek het mogelijk om vooral voor de soevereinen subcultuur relevante informatie en inzichten in kaart te brengen en op basis daarvan de onderzoeksvragen te beantwoorden, en minder voor andere subculturen. Dit beperkt de generaliseerbaarheid van de bevindingen naar de bredere anti-institutionele beweging. [De tweede aanbeveling voor vervolgonderzoek betreft daarom meer empirisch onderzoek naar narratieven, voedingsbodems, organisatiegraad en eventuele risico's van andere anti-institutionele subculturen dan de soevereinen om de generaliseerbaarheid van de bevindingen naar de bredere anti-institutionele beweging te kunnen vergroten.](#) Een interessante subcultuur zou bijvoorbeeld kunnen zijn de 'prepper community'.

In het onderzoek is een beperkte sociale media analyse uitgevoerd van openbare bronnen om subnarratieven te identificeren binnen het 'kwaadaardige elite narratief'. Binnen de anti-institutionele beweging is echter ook sprake van andere, meer constructieve narratieven omtrent bijvoorbeeld zelfbeschikking en autonomie van burgers, die interessant zijn om in vervolgonderzoek diepgaander in beeld te krijgen. [De derde aanbeveling voor vervolgonderzoek is een bredere / uitgebreidere sociale media analyse uit te voeren van \(sub\) narratieven binnen de anti-institutionele beweging.](#)

In het rapport hebben we toegelicht dat personen met anti-institutionele overtuigingen een relatief hoge leeftijd hebben. Thans is echter nog nauwelijks wetenschappelijke literatuur beschikbaar over de motieven, triggers en ervaringen met het radicaliseren op latere leeftijd. De meeste radicaliseringsliteratuur richt zich op radicalisering bij jongeren of jongvolwassenen.

[De vierde aanbeveling voor vervolgonderzoek richt zich op het nader bestuderen en onderbouwen van motieven en triggers van radicalisering op latere leeftijd.](#)

Sekten, fundamentalistisch-religieuze groepen, spirituele netwerken en complotmilieus vertonen overeenkomsten met anti-institutionele bewegingen wat betreft onder andere ideologische, sociologische en psychologische karakteristieken. Dit type onderzoek kan helpen om anti-institutionele bewegingen en groepen in Nederland nog beter te kunnen duiden omdat deze parallellen vertonen met (nieuwe) religieuze en spirituele bewegingen. [Als vijfde aanbeveling voor vervolgonderzoek ondersteunen wij graag de recente oproep van de Rijksuniversiteit Groningen \(Nanninga en Valk, 2025\) om de religiewetenschappelijke invalshoek mee te nemen in vervolgonderzoek naar anti-institutionele bewegingen in Nederland.](#)

COLOFON

Auteurs Het Verwey-jonker Instituut
 RadarAdvies
Omslag AdobeStock, 1537397372, curioso.photography
Uitgave Verwey-Jonker Instituut
 Giessenplein 59-C
 3522 KE Utrecht
 T (030) 230 07 99
 E secr@verwey-jonker.nl
 I www.verwey-jonker.nl

De publicatie kan gedownload worden via onze website:
<http://www.verwey-jonker.nl>

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht, november 2025

ISBN: 978-94-6409-395-7

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut en RadarAdvies.
Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute and RadarAdvies.
Partial reproduction of the text is allowed, on the condition that the source is mentioned.

Het gebruik van dit rapport staat iedereen vrij. Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend. In de rapportage wordt verwezen naar webpagina's. Deze kunnen in de loop van de tijd veranderen.